

БАНКИ ТА РЕЙТИНГОВІ АГЕНТСТВА. МІСЦЕ РИЗИКІВ У СХЕМІ РЕЙТИНГУВАННЯ БАНКІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Банки відіграють провідну роль у формуванні фінансової системи країни. Особливо це стосується України, яка обрала європейський шлях розвитку. Вітчизняні банки залучають вільні кошти своїх іноземних партнерів, які мають системи управління ризиками та воліють бачити серед контрагентів фінансові установи, що мають рейтинг. Система рейтингування – це комплексна система, за допомогою якої визначається позиція банку за певними параметрами на фінансовому ринку. Отже, рейтингові агентства є невід’ємною складовою процесу поширення інформації, а саме – відкритості фінансової установи і системи в цілому.

Ситуація, яка спостерігається у царині рейтингування, не може залишити байдужими банкірів-практиків. Водночас до останнього часу державні органи приділяли цій проблематиці мало уваги. Однак справа зрушилася з місця із затвердженням Концепції створення рейтингової системи (далі – Концепція) [1].

Відповідно до Концепції впровадження рейтингової оцінки необхідно для визначення кредитного ризику в контексті регіонів, галузей економіки і суб’єктів господарювання. В першу чергу, система рейтингової оцінки потрібна банкам, які зацікавлені у залученні нових акціонерів, інвесторів, клієнтів – юридичних і фізичних осіб.

Мета статті. Оцінка діяльності фінансової установи особливо потребує загально визнаного підходу, який би сприймався всіма учасниками фінансового ринку. Всесвітньо визнано, що таким прийомом є рейтингування. Питання рейтингування банків є комплексним і вимагає від спеціалістів рейтингового агентства високого рівня компетентності.

Виклад основного матеріалу. Методика рейтингування банків, на наш погляд, повинна враховувати такі блоки (рис. 1).

Таким чином, загальний рейтинг банку (*РБ*) має включати в себе оцінку за вищенаведеними аспектами. Для аргументації позиції зупинимося на них детальніше.

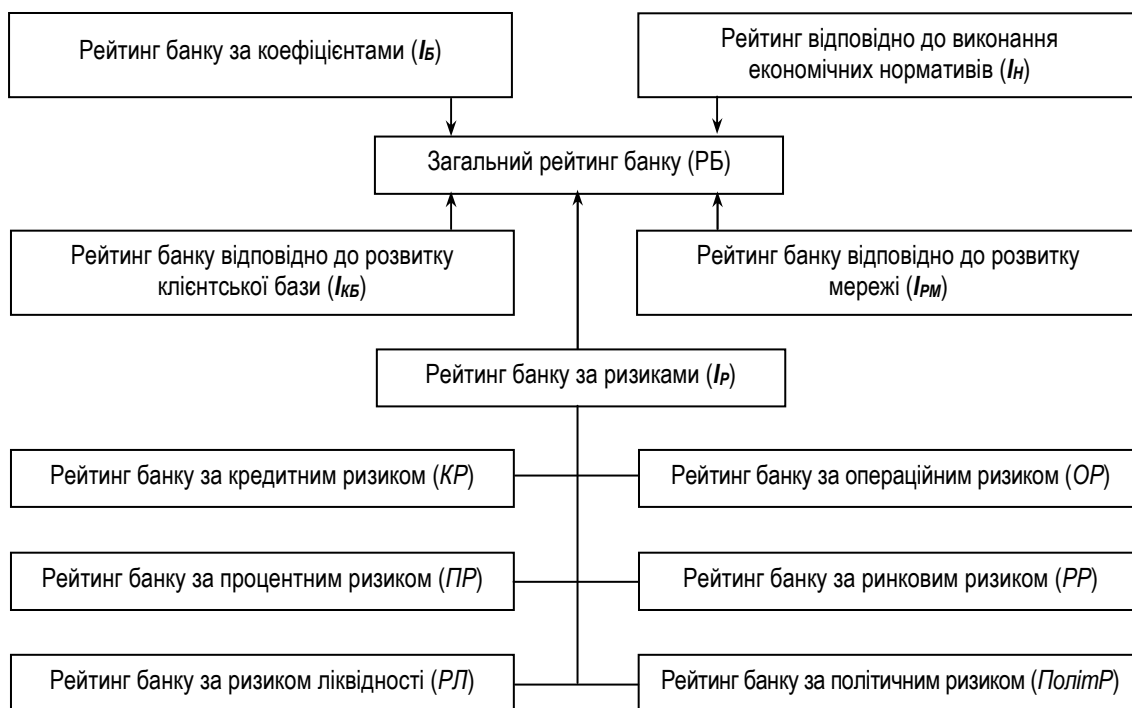

Рис. 1. Схема побудови рейтингу банку

Перший блок показників складається із семи основних якісних коефіцієнтів ($K_1 \dots K_7$), які в сукупності формують індекс оцінки балансу (I_B), що надає аналітику інформацію про загальну ситуацію в банку на певну дату (табл. 1).

$$I_B = \frac{K_1 + K_2 + K_3 + K_4 + K_5 + K_6 + K_7}{7}$$

Обираючи групу коефіцієнтів, ми керувалися принципами комплексності та якості. Комплексність ми розуміємо як максимальне охоплення ключових зв'язків між статтями балансу. Якість – це отримання в результаті адекватної (репрезентативної) рейтингової позиції банку за коефіцієнтами, які включені до вибірки.

Другий блок включає в себе побудову індикатора надійності банку (дотримання економічних нормативів), який характеризує кількість порушень економічних нормативів за останні три місяці.

Для того, щоб отримати рейтинг банку відповідно до виконання економічних нормативів, ми проаналізували відповідність банківської діяльності до вимог Національного банку України. Тобто відповідно до кількості порушень кожного окремого нормативу за попередні три місяці здійснений горизонтальний аналіз за кожним нормативом (від H_1 до H_{13-2}).

Показники оцінки фінансової звітності

Коефіцієнт	Характеристика
Коефіцієнт високоліквідних активів (K_1)	Показує, в якій частині загальні активи банку сформовані за рахунок найбільш ліквідних активів
Коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до депозитів клієнтів банку (K_2)	Показує, наскільки добре капітал банку виконує функцію гаранта для коштів своїх вкладників
Коефіцієнт достатності основного капіталу (K_3)	Розраховується з метою показати, якою мірою банк ризикує основним капіталом в разі втрати робочих активів. Тобто аналітик отримує інформацію про стабільність фінансової установи у разі виникнення проблемних активів
Коефіцієнт співвідношення недохідних і загальних активів (K_4)	При визначенні надійності та ефективності діяльності банківської установи слід враховувати частку недохідних активів ¹ у загальних активах, оскільки недостатня їх кількість приводе до великих експлуатаційних витрат, що підвищує собівартість банківських послуг. Надлишок, в свою чергу, сигналізує про баласт, який обтяжує установу, стримує її розвиток, відволікаючи значні кошти з обігу
Коефіцієнт ефективності роботи персоналу (K_5)	Надає інформацію про чистий ефект від кадрової політики банку. Тобто показує, наскільки виправданими є витрати на персонал за певний період діяльності фінансової установи
Коефіцієнт прибутковості активів (K_6)	Відображає здатність керівництва банку ефективно отримувати доходи від активів, які наражаються на різноманітні ризики
Коефіцієнт прибутковості капіталу (K_7)	Показує рентабельність капіталу акціонерів, тобто скільки прибутку принесла кожна гривня банківського капіталу

Рейтинг банку відповідно до виконання економічних нормативів (I_H) розраховується в балах за середньоарифметичним.

$$I_H = \frac{H_1 + H_2 + H_3 + H_4 + H_5 + H_6 + H_7 + H_8 + H_9 + H_{10} + H_{11} + H_{12} + H_{13-1} + H_{13-2}}{14},$$

де $H_1 \dots H_{13-2}$ – кількість балів, що відповідає рівню виконання економічних нормативів, які встановлені Національним банком України.

Третій блок загального рейтингу банку – розрахунок інтегральної позиції за ризиками (I_P).

$$I_P = \frac{KP + PP + PL + RP + OP + ПолімP}{6},$$

де KP – бальна оцінка за кредитним ризиком;

PP – бальна оцінка за процентним ризиком;

PL – бальна оцінка за ризиком ліквідності;

RP – бальна оцінка за ринковим ризиком;

OP – бальна оцінка за операційним ризиком;

¹ Під “недохідними активами” ми розуміємо дебіторську заборгованість, капітальні інвестиції, необоротні активи [5].

PolimP – бальна оцінка за політичним ризиком.

На сьогодні існує багато визначень та тлумачень поняття ризику. Найбільш простим і точним, на наш погляд, є визначення ризику як ступеня відхилення фактичного результату від очікуваного (П. Оппенгеймер, “Apple”).

Поняття “ризик” не статичне. Воно динамічно змінювалося разом з розвитком банківських продуктів, технологій тощо. Це означає, що важливість конкретного виду ризику може змінюватися відповідно до ситуації, яка склалася в банку, в регіоні ведення кредитною установою бізнесу тощо.

Яким би не був характер часткових одиничних ризиків, управління ризиками в будь-якому випадку включає в себе дві функції, які формують сутність стратегічного управління ризиком:

1. Оцінку ризику.
2. Реагування на ризик.

Управління ризиками – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв’язки між різними категоріями (видами) ризиків [3].

Ми виходимо з того, що всі складові I_p однаково важливі. Отже, коефіцієнт ризику банку розраховується як середньоарифметична величина бальної оцінки всіх банківських ризиків.

Кількісна оцінка окремого виду ризику відбувається за допомогою певних коефіцієнтів, які найкраще характеризують його (табл. 2).

Таблиця 2

Фактори оцінки ризиків

Фактор оцінки	Характеристика
Кредитний ризик (КР)	
Коефіцієнт оцінки стану диверсифікації кредитного ризику (KP_1)	Визначає частку активу банку, який генерує кредитний ризик, у загальній сумі активів, які генерують кредитний ризик
Коефіцієнт оцінки рівня кредитів і зобов’язань за кредитами до загальних активів банку (KP_2)	Показує, наскільки загальні активи сконцентровані у кредитному портфелі та позабалансових кредитних зобов’язаннях (гарантії та кредитні лінії)
Коефіцієнт оцінки рівня кредитів і зобов’язань за кредитами до регулятивного капіталу (KP_3)	Показує, у скільки разів кредитний портфель та позабалансові кредитні зобов’язання (гарантії та кредитні лінії) перевищують капітал банку, тобто можливість покриття кредитного ризику власними силами
Коефіцієнт оцінки зростання активів, що генерують кредитний ризик (KP_4)	Показує ефективність планової політики банку
Коефіцієнт оцінки структури, строків за кредитами при зростанні обсягів кредитування (KP_5)	Дозволяє проаналізувати динаміку зміни структури кредитів, строків, на які надаються кредити

Фактор оцінки	Характеристика
Коефіцієнт оцінки вартості та якості забезпечення (KP_6)	Показує ступінь забезпеченості кредитного портфеля (ЗКП) банку
Коефіцієнт оцінки рівня прострочених і сумнівних кредитів за балансовою класифікацією (KP_7)	Дозволяє оцінити якість кредитного портфеля банку
Коефіцієнт оцінки рівня негативно класифікованих кредитних операцій (KP_8)	Визначає рівень негативно класифікованих кредитних операцій
Коефіцієнти оцінки достатності резервів під втрати за активними операціями (KP_{9-1} та KP_{9-2})	Визначає рівень достатності формування резервів під втрати за активними операціями за допомогою розрахунку коефіцієнта відношення фактично створених резервів за активними операціями до розрахункового резерву за ними (KP_{9-1}) та коефіцієнта відношення суми фактично створених резервів за активними операціями до загальної суми активів, які генерують кредитний ризик (KP_{9-2})
Процентний ризик (ПР)	
Коефіцієнт оцінки зміни вартості ресурсів (ризик зміни кривої дохідності) ($ЧМ\%$)	Показує вплив процентних ставок на прибуток банку та забезпечує краще розуміння джерел банківської рентабельності, та, відповідно, уразливості банківських надходжень
Коефіцієнти оцінки неузгоджених позицій (K_{III}^1 та K_{III}^2)	Загальну оцінку неузгоджених позицій щодо процентного ризику, відповідно до світового досвіду, здійснюють з використанням аналізу розривів між чутливими до зміни процентної ставки активами та чутливими до зміни процентної ставки пасивів (GAP-аналіз)
Коефіцієнт оцінки нестабільності надходжень і капіталу у зв'язку із зміною процентної ставки (ΔH)	Оцінюється вплив зміни процентної ставки на процентні надходження
Коефіцієнт оцінки довгострокових неузгодженостей щодо зміни вартості ресурсів (K_H)	Показує, наскільки довгострокові диспропорції можуть бути усунені за рахунок стабільних дешевих ресурсів банку
Оцінка за VAR-методом (VAR)	Показує, з якою ймовірністю протягом певного періоду втрати (доходи) банку не перевищать певного значення
Ризик ліквідності (ПЛ)	
Коефіцієнт оцінки параметрів ризику ліквідності (ПЛ ₁)	Розраховується за допомогою відношення розриву між активами та зобов'язаннями за певними строками до ліквідних активів за відповідними строками платежів
Коефіцієнт оцінки вартості залучення коштів (ПЛ ₂)	Здійснюється за допомогою співвідношення суми процентних витрат та загальної суми зобов'язань
Коефіцієнт оцінки рівня диверсифікації залучення коштів (ПЛ ₃)	Визначають частку окремого виду зобов'язань у загальній сумі зобов'язань банку

Фактор оцінки	Характеристика
Ринковий ризик (PP)	
Коефіцієнт оцінки відкритих позицій банку (PP_1)	Враховуючи специфіку діяльності, банки наражаються на валютний ризик, оскільки можуть мати відкриті позиції за різними валютами, тобто залежать від зміни курсу за окремою валютою (перша складова). Другою складовою, яка може впливати на ступінь ринкового ризику, є цінні папери в портфелі банку на продаж. Третьою складовою є інвестиції в асоційовані та дочірні компанії. Отже, для отримання аналітичної інформації для оцінки відкритих позицій необхідно розрахувати частку кожної складової у загальних активах банку
Коефіцієнт оцінки нехеджованих позицій банку (PP_2)	Враховуючи те, що банк може перекласти ринковий ризик на страхову компанію, доцільно дослідити, яка частина загальної відкритої позиції банку залишилася нехеджованою, тобто може становити небезпеку
Коефіцієнт оцінки концентрації відкритих позицій банку (PP_3)	Показує, наскільки концентрованими є відкриті позиції банку. Розраховується як відношення окремої відкритої позиції до загальної відкритої позиції банку
Операційний ризик (OP)	
Індекс ідентифікації клієнта (OP_1)	Перш ніж розпочати співпрацю з клієнтом, його доцільно вивчити, щоб знизити до мінімуму виникнення операційного ризику на початковому етапі. Для цього слід розробити методику анкетування клієнтів, дані якого оброблялися б в аналітичному центрі та, за його результатами, розраховувати індекс ідентифікації клієнта
Коефіцієнт оцінки операційної надійності банку (OP_2)	Показник свідчить про те, наскільки надійним і ефективним є програмне забезпечення банку, як воно забезпечує оптимізацію витрат часу працівників на здійснення однієї операції
Коефіцієнт оцінки розрахунково-касової надійності банку (OP_3)	Показує, наскільки вагомими є технічні збої при обробці даних, при проведенні платежів тощо. Для отримання конкретної бальної оцінки за цим фактором операційного ризику доцільно дослідити співвідношення між кількістю помилок при обробці даних і проведенні платежів, які викликані технічними збоями, до загальної кількості трансакцій банку за певний період
Коефіцієнт оцінки операційно-технічного розвитку банку (OP_4)	Надає інформацію про адекватність операційно-технічного забезпечення сучасним вимогам безпеки, надійності тощо
Політичний ризик (ПолітР)	Показує, наскільки власники банку пов'язані з політичною елітою країни

Четвертий блок загального банківського рейтингу включає в себе дослідження розвинутості клієнтської бази кредитної установи.

Світова практика ведення будь-якого бізнесу виробила певні правила і закономірності щодо клієнтської бази. Одне з таких правил говорить, що 80 % прибутку компанії приносять 20 % її клієнтів (при цьому вважається, що

стосунки з іншими клієнтами, в найкращому випадку, дають мінімальний дохід, а в гіршому – збиткові). Однак, на нашу думку, клієнтська база банку потребує уваги, оскільки головне полягає у виборі такої маркетингової стратегії, яка б враховувала інтереси клієнтів всіх рівнів забезпеченості та активності. Головне не скільки послуг купив клієнт у банку, а наскільки часто він ними користується, тому що це впливає на дохідність фінансової установи в цілому.

На нашу думку, для оцінки клієнтської бази необхідно враховувати не тільки кількість клієнтів, а й їх активність та роль у формуванні ресурсної бази банку. Ми рекомендуємо розділити всіх клієнтів банку на три класи (*Клас_A*, *Клас_B*, *Клас_C*) і надати рейтингову оцінку за кожним класом за такою шкалою (табл. 3).

Таблиця 3

Алгоритм рейтингування клієнтської бази банку

Ступінь ризику	Кількість клієнтів	Середньозважені обороти за рахунками клієнтів протягом місяця	Середньозважені залишки за поточними рахунками клієнтів протягом місяця	Кількість балів
Клас_A				
Низький	> 5000	>= 50000 грн.	> 50000	5
Незначний	(3000; 5000]		(30000; 50000]	4
Помірний	(1000; 3000]		(10000; 30000]	3
Високий	(500; 1000]		(5000; 10000]	2
Неприпустимий	=< 500		=< 5000	1
Клас_B				
Низький	> 15000	[20000; 50000) грн.	> 40000	5
Незначний	(10000; 15000]		(25000; 40000]	4
Помірний	(7000; 10000]		(10000; 25000]	3
Високий	(3000; 7000]		(3000; 10000]	2
Неприпустимий	=< 3000		=< 3000	1
Клас_C				
Низький	> 65000	< 20000 грн.	> 25000	5
Незначний	(50000; 65000]		(15000; 25000]	4
Помірний	(35000; 50000]		(7000; 15000]	3
Високий	(20000; 35000]		(2000; 7000]	2
Неприпустимий	=< 20000		=< 2000	1

Таким чином, отримуємо часткові рейтинги за кожним класом клієнтів банку. З метою реалізації комплексної оцінки клієнтської бази пропонуємо визначати *індикатор клієнтської бази* ($I_{КБ}$).

$$I_{КБ} = \frac{Клас_A + Клас_B + Клас_C}{3},$$

де *Клас_A*, *Клас_B*, *Клас_C* – бальна оцінка за кожним сегментом (класом) клієнтської бази банку.

Такий підхід дозволяє більш гнучко та об'єктивно оцінити як диверсифікованість (тобто, наскільки банк незалежний від конкретної групи

клієнтів), так і якість клієнтської бази банку. Отже, при побудові підсумкового I_{KB} можна оцінити ще й розріз його побудови (тобто, який клас клієнтів домінує або недостатньо розвинутий).

П'ятий блок, без якого неможливо завершити аналіз будь-якої фінансової установи, полягає у вивченні ступеня розвинутості мережі банку та її ефективності. Тобто необхідно розраховувати показник розгалуженості мережі банку, який би визначав рейтинг конкретного банку за наявною кількістю функціонуючих структурних підрозділів² банку, разом з тим доцільно оцінювати рівень прибутковості підрозділів банку, які мають свій баланс.

Таким чином, слід виділити три складові фактори індикатору розгалуженості мережі банку:

- I_{PM} – оцінка розвинутості мережі банку;
- 2_{PM} – оцінка рівня прибутковості банку в розрізі підрозділів, які мають баланс;
- 3_{PM} – оцінка рівня прибутковості підрозділу банку, який має баланс.

Отже, *загальний рейтинг банку (РБ)* складається із суми бальних оцінок, отриманих за індикатором балансу (I_B), індикатором надійності банківської діяльності (I_H), індикатором ризикованості банку (I_P), індикатором клієнтської бази (I_{KB}) та індикатором розгалуженості мережі банку (I_{PM}):

$$PB = I_B + I_H + I_P + I_{KB} + I_{PM} .$$

Як видно з формули загального рейтингу банку, будь-яка складова рейтингу має однакову вагу щодо впливу на результуючий (проміжний) показник. Рейтинг банку враховує такі якісні характеристики, як: ефективність роботи персоналу, менеджменту та, в кінцевому результаті, визначає надійність банку на ринку. Рейтинг банку визначається як сума балів, отриманих за кожним окремим фактором.

Оскільки складові рейтингу банку мають максимальне значення (найкраща оцінка) – 5 балів, а мінімальне (найгірша оцінка) – 1 бал (виняток становить шкала оцінки індикатору надійності (I_H). Мінімальна бальна оцінка за кожним фактором цього індикатору може бути нуль, тобто $I_H \in [0;5]$.) кожний, то загальний рейтинг банку знаходиться в інтервалі [40; 270]. Для зручності користування доцільно привести набрану банком суму балів за факторами, за якими формується його рейтинг, до загальноприйнятої (aaAAA – aaD).

Висновки. Підсумовуючи викладений вище матеріал, підкреслимо, що запропонований авторами підхід до рейтингування банків враховує інтереси окремих груп користувачів рейтингу, а саме: акціонерів, менеджерів і клієнтів банку. Також дає змогу отримати об'єктивну оцінку діяльності банківської установи.

²Під структурним підрозділом банку розуміємо кількість площадок, де надаються банківські послуги (головний офіс, філії, ТВБВ тощо).

Список літератури

1. Концепція створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 № 208-р // www.rada.gov.ua.
 2. Матеріали сайту РА "НАУФОР" // www.ra-naufor.ru.
 3. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, затв. постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361 // www.bank.gov.ua.
 4. Методологія рейтингової оцінки комерційного банку – К.: РА "Кредит-Рейтинг".
 5. Набок Р. Побудова моделі впливу недохідних активів банку на рентабельність // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 9. – С. 50-53.
 6. Оценка показателя VaR и стресс-тестирование банковских портфелей: Методическое пособие. – М.: ООО НВП "ИНЭК", 2004.
 7. Программный комплекс "Анализ финансовой отчетности коммерческих банков". – М.: ООО НВП "ИНЭК", 2004.
- Отримано 23.12.2005

Набок, Р.М. Банки та рейтингові агентства. Місце ризиків у схемі рейтингування банків України [Текст] / Р.М. Набок, О.М. Набок // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / УАБС НБУ. – Суми, 2006. - Т. 16. - С. 165–173.